

Олександр КУХАРЄВ,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ

РОЗГЛЯД СУДОМ СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ РОДИННИХ ВІДНОСИН ІЗ СПАДКОДАВЦЕМ

У Цивільному кодексі України (далі — ЦК) застосовано підхід, спрямований на охоплення найширшого кола осіб, до яких могла б перейти спадщина у разі відсутності заповіту. Зокрема, встановлено п'ять черг спадкоємців за законом, що включає родичів спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно. Відсутність легального визначення поняття родинних відносин призвела до поширення тези В.С. Толстого, що ледь не у кожній галузі права терміни «сім'я», «родина» мають своє особливе значення, яке відповідає потребам регулювання цієї галузі суспільних відносин¹.

Хоча законодавство України прямо не закріплює поняття родинних відносин, воно виходить з їх розмежування із сімейними, регламентуючи останні як відносини між особами, які спільно проживають і пов'язані спільним побутом. При цьому родинні відносини у більшості випадків визначаються законодавцем як відносини між особами, які є родичами за походженням². У спадковому законодавстві також виокремлюються сімейні та родинні відносини.

Зокрема, за ст. 1235 ЦК заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин.

У кожному конкретному випадку необхідно довести наявність родинних зв'язків із спадкодавцем. Відповідно до підпунктів 4.1, 4.2 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України при видачі свідоцтва про право на спадщину за законом нотаріус перевіряє наявність підстав для закликання до спадкування за законом осіб, які подали заяви про видачу свідоцтва. Доказом родинних та інших відносин спадкоємців зі спадкодавцем є: свідоцтва органів реєстрації актів цивільного стану, повний витяг з реєстру актів цивільного стану громадян щодо актового запису, копії актових записів, копії рішень суду, що набрали законної сили, про встановлення факту родинних та інших відносин.

Проте не у всіх випадках особа може підтвердити нотаріусу наявність родинних відносин під час оформлення права на спадщину, що, у свою чергу, тягне відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину. Наприклад, в одному рішенні апеляційного суду зазначалось, що довідка з архівної установи не є до-

¹ Толстой В.С. Понятие семьи в советском праве // Советская юстиция. – 1969. – № 19. – С. 5, 6.

² Чурпіта Г.В. Процесуальні особливості розгляду судом справ про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами // Право і суспільство. – 2017. – № 2. – С. 53.

казом родинних відносин для нотаріуса в розумінні п. 4.2 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України³. Неможливість підтвердження родинних відносин із спадкодавцем у нотаріальному порядку спонукає спадкоємця звернутися до суду із заявою про встановлення відповідного факту.

З цього приводу Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі — ВССУ) звернув увагу на необхідність при розгляді справ про спадкування за законом більш ретельно перевіряти докази належності осіб до кола спадкоємців за законом визначеної черги. Для кровного споріднення характерним є ступені споріднення, тобто кількість народжень, що пов'язують між собою двох осіб, які перебувають у родинних зв'язках. Так, до родичів четвертого ступеня споріднення відносяться діти рідних племінників та племінниць спадкодавця (двоюродні онуки і онучки) і рідні брати та сестри його діда та баби (двоюродні дід та баба). Родичами п'ятого ступеня споріднення є діти двоюрідних братів та сестер спадкодавця, діти його двоюрідних діда та баби, діти двоюрідних онуків та онучок спадкодавця. До родичів шостого ступеня споріднення належать діти двоюрідних правнуків і правнучок спадкодавця, діти його двоюрідних племінників і племінниць, діти двоюрідного дядька і тітки⁴.

Факт родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 256 Цивільного процесуального кодексу України) встановлюється у судовому порядку, коли

цей факт безпосередньо породжує юридичні наслідки для заявника, а саме право на спадщину.

Важливо враховувати, що факт родинних відносин між спадкоємцем та спадкодавцем може бути встановлений в порядку окремого провадження лише за відсутності спору про право.

Так, заявник звернувся до суду в порядку окремого провадження із заявою про встановлення факту родинних відносин між нею та спадкодавцем, який є її двоюрідним братом. Після його смерті відкрилася спадщина на квартиру, що знаходиться в м. Львові. Оскільки в свідоцтві про народження її батька, який є рідним братом матері спадкодавця, відсутні відомості про батьків, які б дозволили зробити висновок про їхнє споріднення, просила встановити факт родинних відносин із метою прийняття спадщини після смерті двоюрідного брата.

Рішенням районного суду, залишеним без змін ухвалою апеляційного суду, заяву задоволено. Встановлено факт родинних відносин із померлим.

ВСУ відзначив, що суди дійшли такого висновку з порушенням норм матеріального й процесуального права. Так, встановлення факту родинних відносин із спадкодавцем заявник пов'язувала з подальшим вступом у спадщину, щодо якої існує спір. А оскільки виник спір про право, який повинен вирішуватися в порядку позовного провадження, судові рішення слід скасувати, залишити заяву про встановлення факту без розгляду, роз'яснивши заявнику право на звернення до суду на загальних підставах — у порядку позовного провадження⁵.

Варто зазначити, що заперечення заінтересованої особи проти задоволення заяви про встановлення факту родинних

³ Рішення апеляційного суду Дніпропетровської області від 15.02.1017, провадження № 22-ц/774/587/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64812490>

⁴ Пункт 5.1 листа ВССУ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13/page2>

⁵ Ухвала ВСУ від 17.12.2008 у справі № 6-20639св08 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2731817>

відносин із спадкодавцем свідчить про наявність спору між нею та заявником⁶.

По іншій цивільній справі ВССУ дійшов висновку про наявність спору, виходячи з наявності заповіту, складеного на користь іншого спадкоємця⁷. При цьому у разі визначення наявності чи відсутності спору підлягає врахуванню також склад учасників цивільної справи.

Перш ніж звернутися із заявою про встановлення факту родинних відносин із спадкодавцем, особа повинна спочатку прийняти спадщину, тобто довести, що вона є спадкоємцем на час звернення до суду⁸. Наявність у матеріалах справи постанови нотаріуса про відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину свідчить про те, що без звернення до суду спадкоємець не може оформити право на спадщину. У разі пропущення заявником строку для прийняття спадщини заява про встановлення факту родинних відносин задоволенню не підлягає⁹.

Факти, які підлягають встановленню, повинні мати юридичний характер, тобто відповідно до закону породжувати юридичні наслідки: виникнення, зміну або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб. Для визначення юридичного характеру факту потрібно з'ясувати мету, для якої необхідне його встановлення. Один і той самий факт для певних осіб і для певної мети може мати юридичне

значення, а для інших осіб та для іншої мети — ні¹⁰. У переважній більшості випадків встановлення факту родинних відносин із спадкодавцем необхідно для оформлення права на спадщину, тобто без встановленого факту нотаріус відмовляє у видачі свідоцтва про право на спадщину. Проте в окремих випадках ступінь споріднення із спадкодавцем встановлюється з іншою правовою метою.

Так, по одній цивільній справі спадкоємець звернувся до суду із заявою про встановлення факту родинних відносин із спадкодавцями — його батьками. Встановлення цього факту було необхідне заявнику для одержання свідоцтва про право на спадщину за законом, а не за заповітом, оскільки спадкування за заповітом потягне за собою його оподаткування як сторонньою особою, тоді як померлі є його батьками. Згідно з п.п. «а» п.п. 174.2.1 п. 174.2 ст. 174 Податкового кодексу України (далі — ПК) за нульовою ставкою податку на доходи фізичних осіб оподатковується вартість власності, що успадковується членами сім'ї спадкодавця першого ступеня споріднення. За визначенням п.п. 14.1.263 п. 14.1 ст. 14 ПК членами сім'ї фізичної особи першого ступеня споріднення вважаються її батьки, чоловік або дружина, діти, у тому числі усиновлені. Інші члени сім'ї фізичної особи вважаються такими, що мають другий ступінь споріднення. За таких обставин апеляційний суд дійшов висновку, що для заявника, як спадкоємця, встановлення факту родинних відносин із спадкодавцями, є необхідним та є юридично значимим¹¹.

⁶ Див., напр., рішення ВСУ від 03.09.2008 у справі № 6-20483св07 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2312373>

⁷ Ухвала ВССУ від 04.02.2015 у справі № 6-42001св14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42768149>

⁸ Див., напр., ухвалу ВССУ від 31.05.2017 у справі № 127/13810/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66935739>

⁹ Див., напр., ухвалу ВССУ від 12.04.2017 у справі № 400/24/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65992598>

¹⁰ Ухвала ВССУ від 25.01.2017 у справі № 449/1352/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64563243>

¹¹ Рішення апеляційного суду Полтавської області від 23.02.2017, провадження № 22-ц/786/677/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64964195>

До заяви про встановлення факту родинних відносин можуть додаватися такі документи та докази:

- 1) докази, які підтверджують наявність цього юридичного факту (акти, анкети, автобіографії, листівки, сімейні фотографії, листи ділового та особистого характеру, особові справи, рішення судів, ордери на вселення, обмінні ордери, погосподарські книги, виписки з домових книг та інші документи, які у собі містять відомості про родинні відносини осіб);
- 2) довідки органів реєстрації актів цивільного стану про неможливість поновлення втрачених записів, внесення змін і доповнень, виправлень у записи актів цивільного стану;
- 3) пояснення свідків, яким достовірно відомо про взаємовідносини померлого із заявником. Цей перелік не є вичерпним¹².

Так, суди задовольняли заяви про встановлення факту родинних відносин, на підставі, в тому числі: фотозйомок, доданих до справи¹³, листівок особистого характеру, які містяться в матеріалах справи¹⁴.

Водночас рішення суду про встановлення родинних відносин не може бути підставою для внесення виправлень, змін чи доповнень в актовий запис, видачі заявнику нового паспорта.

Аналіз вивчених справ свідчить про те, що суди, вирішуючи справи про встановлення факту родинних відносин, припускаються помилок. У справах щодо оформлення права на спадщину не витребовують відомостей про смерть спадкодавця, щодо відкриття спадкової справи нотаріальною конторою, не перевіряють кола спадкоємців, які повинні були б бути заінтересованими особами у справі, наявність заповіту, право особи на обов'язкову частку¹⁵.

Дружина чи чоловік також мають право на спадкування у разі смерті одного з подружжя, однак такі члени сім'ї не перебувають у кровному спорідненні. Встановлення факту родинних відносин між такими особами чинним законодавством не передбачено, для них може мати правове значення встановлення факту реєстрації шлюбу чи факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу у відповідних випадках.

Суд не має права відмовити у розгляді заяви про встановлення факту родинних відносин з тих мотивів, що заявник може вирішити це питання шляхом встановлення неправильності запису в актах цивільного стану. Право вибору належить заявнику.

Часто необхідність встановлення факту родинних відносин із спадкодавцем обумовлена перекладом прізвищ з російської на українську мову.

Так, по одній цивільній справі заявник звернувся до суду через відмову нотаріуса оформити спадщину у зв'язку з ненаданням доказів родинних відносин зі спадкодавцем, оскільки у свідоцтві про смерть прізвище батька вказано «Єременко», тоді як прізвище заявника згідно з паспортом — «Єрьоменко». Крім того, у свідоцтві про народження

¹² Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 8. – С. 20.

¹³ Рішення Ровеньківського міського суду Луганської області від 09.10.2012 у справі № 2-0-323/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27040257>

¹⁴ Рішення Вишгородського районного суду Київської області від 19.04.2017 у справі № 363/1132/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66037046>

¹⁵ Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 8. – С. 20.

заявника його прізвище та прізвище батьків вказано російською мовою «Еременко», тоді як у паспорті заявника українською мовою Єрьоменко, а у паспорті батька — Єременко. З цього приводу нотаріус рекомендував спадкоємцю звернутися до суду для встановлення факту родинних відносин зі спадкодавцем¹⁶.

По іншій справі нотаріус при детальному огляді особистих документів спадкоємця виявила розбіжність у написанні прізвищ доньки та матері, а саме у свідоцтві про смерть прізвище матері заявниці вказано «Кривоконь», а прізвище її доньки «Кривокінь». Дана розбіжність виникла внаслідок невірного перекладу прізвища спадкодавця з російської мови: «Кривоконь» на українську мову: «Кривокінь»¹⁷.

Заявниками у справі про встановлення факту родинних відносин можуть бути спадкоємці померлої особи, які мають право на спадщину як за законом, так і за заповітом, і для яких у зв'язку із встановленням факту родинних відносин мають настати певні юридичні наслідки.

Водночас справи про встановлення факту родинних відносин з метою одержання спадщини не можуть розглядатися судами, якщо заявник відповідно до ст. 1224 ЦК усунутий від спадщини.

Заінтересованими особами у справах про встановлення факту родинних відносин залежно від мети встановлення цього факту можуть бути й інші особи, які мають право на спадщину (брати, сестри, онуки, особи, на користь яких

складено заповіт, усиновлені). За відсутності інших спадкоємців заінтересованою особою залучається територіальна громада.

У червні 2016 року заявник звернувся до суду із заявою, посилаючись на те, що після смерті її двоюрідного брата по лінії матері відкрилась спадщина на квартиру, яка належала спадкодавцю. Вона є єдиним спадкоємцем померлого, постійно його відвідувала, підтримувала та доглядала, займалась похованням.

Після смерті спадкодавця вона прийняла спадщину, оскільки звернулась у встановлений шестимісячний строк із заявою про прийняття спадщини до державної нотаріальної контори. Проте їй роз'яснили, що для оформлення права на спадкове майно необхідно надати нотаріусу документи, що підтверджують родинні відносини між нею та її двоюрідним братом. Враховуючи викладене, просила суд встановити факт родинних відносин між нею та спадкодавцем.

Рішенням Вінницького міського суду Вінницької області заяву задоволено, встановлено факт родинних відносин заявника із спадкодавцем.

Не погодившись з указаним судовим рішенням, Вінницька міська рада звернулась до суду з апеляційною скаргою. Ухвалою судді апеляційного суду Вінницької області рішення суду першої інстанції скасовано, заяву залишено без розгляду з підстав, передбачених ч. 4 ст. 256 ЦПК, тобто у зв'язку з наявністю спору про право.

Не погоджуючись із рішенням апеляційного суду, заявник звернувся із касаційною скаргою до ВССУ, посилаючись на порушення судом норм процесуального права, та просив залишити в силі рішення суду першої інстанції.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та залишаючи заяву без розгляду, апеляційний суд виходив із того, що встановлення факту родинних відносин

¹⁶ Рішення Татарбунарського районного суду Одеської області від 21.06.2017 у справі № 515/732/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67265368>

¹⁷ Рішення Яготинського районного суду Київської області від 13.07.2017 у справі № 382/774/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67082534>

заявника із спадкодавцем необхідно їй для прийняття спадщини як спадкоємцем за законом після померлого двоюрідного брата. Тобто із заяви вбачається спір про право. Проте такого висновку апеляційний суд дійшов із порушенням вимог процесуального закону. Скасовуючи рішення суду та зазначаючи, що із заяви вбачається спір про право, апеляційний суд не вказав: між ким саме є такий спір; якщо це Вінницька міська рада — то які дії на прийняття спадщини нею вчине-

но, оскільки особа, яка подає апеляційну скаргу у цій категорії справ, повинна довести, що вона вже є спадкоємцем на час подання скарги. Таких доказів Вінницька міська рада до апеляційної скарги, які є в матеріалах справи, не додала. За таких обставин ВССУ ухвалу апеляційного суду скасував, а справу передав на новий розгляд до суду апеляційної інстанції¹⁸. ⚔

¹⁸ Ухвала ВССУ від 31.05.2017 у справі № 127/13810/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66935739>